

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE YOZGAT'TA MÜBÂDİL VE MÜLTECİLERİN İSKÂNI UYGULAMALARI (1923-1938)

İbrahim ERDAL*

ÖZ

Lozan görüşmelerinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli anlaşmazlıklardan biri olan Türk-Rum mübadelesi meselesi 30 Ocak 1923 tarihinde tarafların karşılıklı olarak imzaladıkları sözleşme ve protokolle çözülmüştür. Türkiye, Balkan ülkelerinden mübadillerin gelmesine ve farklı illerde yerleşmesine izin vermiştir. Aynı şekilde Doğu vilayetlerinden gelen mültecilere de iskân izni verilmiştir. Bu illerden birisi de Ankara iskân bölgesinde yer alan, ziraata hazır toprak ve yerleşime uygun haneye sahip Yozgat'tır. Göçler 1938 yılına kadar sürmüştür. Bu makalede Yozgat bölgesine Balkanlardan ve Doğu vilayetlerinden gelen bütün göçmenlerin iskânları arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Mübadil, Mülteci, İskân

SETTLEMENT APPLICATIONS OF EXCHANGE MINORITIES AND REFUGEES IN YOZGAT IN EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

ABSTRACT

One of disagreements between Turkey and Greece during the peace negotiation in Lousanne was the exchange of the Turkish and the Greek populations and this problem was solved reciprocally according to the contract and protocol signed in 30 January 1923. Turkey allowed to the settlement of refugees from various the Balkan states for immigration and inhabitation. Turkey, in the same way, allowed to the refugees from the Eastern provinces. One of the places where the refugees were settled was Yozgat, which took place in the Ankara settlement area and had available lands for agriculture and houses for living. Immigration to Yozgat continued until 1938. In this article, the settlement processes of the immigrants coming from the Balkans and the refugees coming from Eastern provinces to Yozgat have been studied in the light of archival sources.

Keywords: Yozgat, Exchange of Minorities, Refugees, Settlement

---

* Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: ibrhim.erdal@bozok.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan Osmanlı-Rus Harbi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile bu süreçte yaşanan kargaşa ortamı, birçok ulusun bağımsızlık hevesiyle ve dış güçlerin de teşvikiyle ayaklanmaları sonucunu doğurmuştur. Savaşlar sürecinde baskı altında kalan ve kargaşa bölgelerinde yaşayan Müslüman nüfusun Anadolu'ya doğru kitlesel göçleri başlamıştır. Bağımsızlık hareketleri, bilindiği üzere Balkanlar'da kurulan ulus devletleri aynı aidiyet, kültür ve inanışa sahip homojen bir toplum oluşturma amacına yönelmiştir. Bölgede yeni kurulan ulus devletler bu amaç sonucunda, mesela Bulgarların topraklarındaki başta Müslüman Türkleri, Yunanlıları, Yunanistan'ın da yine başta Müslüman Türkleri, Arnavutları ve diğer ulusları topraklarından çıkarması gibi, göç uygulamaları başlatmıştır. Bu politikadan dolayı bölgede yaşanan en büyük göçü Balkan Türkleri yaşamıştır. Balkan Savaşları'ndan önce bölge ülkelerinden göçler yaşanmış ise de Türklerin yoğun göçü 1912 yılından sonra olmuştur. 1912 yılında Balkanlar'da uygulanan baskılar sonucunda yurtlarını terk eden Türklerin ortalama sayısı 100.000'dir. 1913 yılında ise toplam göç eden insan sayısı 190.334'tür. Bükreş Antlaşması gereği Makedonya'nın bir kısmından 48.570 Müslüman, 1913 İstanbul Antlaşması ile Trakya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.¹

1821 Mora isyanı ile Türklerin bölgeden sürülmesi diğer Balkan devletleri için bir örnek teşkil etmiş, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşması sürecinde karşı karşıya kaldığı en kapsamlı göç Yunanistan ile olmuştur.² Balkanlar'dan Anadolu'ya yaşanan ikinci büyük göç hareketi de Bulgaristan ile yaşanmış 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile karşılıklı nüfus mübadelesi gündeme gelmiştir Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması 48.000 Müslüman ve 46.000 Bulgar'ı kapsayan mübadele işlemlerini yarıda bırakmıştır.³ Birinci Dünya

¹ İbrahim Erdal, **Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ile Yunanistan, 1923-1925**, IQ Yayıncılık, İstanbul 2006, s.22-24.

² Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri (Türk-Yunan İlişkileri)**, Ankara, 1986, s.241; Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye)**, I, Ankara, 1995, 496-504. Bu konuda yapılan ilk çalışma Kemal Arı'nın **Büyük Mübadele, Türkiye'de Zorunlu Göç, 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 ,s.8., Ayrıca bknz, Kemal Arı, **Suyun İki Yanı: Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016; H.Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç**, İstanbul 2001, Kum Saati Yayını, s. 63.

³ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu Yayını, s.109; Dimitri Pentzopoulos, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris 1919, Publications of the Social Sciences Center Athens, s. 54-55.

Savaşı'ndan sonra ulus devlet kuran Bulgarlar hem yarım kalan bu göç antlaşmasını düzenlemek hem de azınlıkların statülerini tekrar belirlemek için 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi imzalamıştır.⁴

Bulgaristan'dan 1923 yılı itibariyle yapılan göçler 1933 yılına kadar 101.507 kişiye ulaşmıştır. Bu göçler daha sonra 1938 yılına kadar devam etmiş ve toplam 180.919 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.⁵ Her ne kadar göçler genel olarak sorunsuz yaşanmış kabul edilse de, özellikle vakıf arazilerine yerleşmiş olan göçmenlerin iskânı problem yaratmıştır. Balkanlar'da yaşanan uluslaşma çabaları Balkanlar'ın bir diğer ülkesi Romanya'da da görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrası millî ekonomi oluşturma ve millî nüfus çoğunluğu yaratma çabalarına girişen Romanya, Türk nüfusun yoğunlukta bulunduğu Dobruca gibi bölgelerde yine Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın uyguladığı politikaların benzerlerini uygulamıştır. Bunlardan biri de 1924 yılında çıkarılan "Toprak Kanunu" olmuştur. Bu kanunla Dobruca'da yaşayan Müslümanlar ellerinde bulundurdukları toprakların 1/3'ünü Romen göçmenlere bırakmak zorunda kalmıştır.⁶ Dobruca Müslümanları da yoğun olarak tarım ile uğraştıklarından bu "Toprak Kanunu" sonucunda ekonomik olarak önemli kayba uğramışlardır. Yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen bölgede kalanların yanında çareyi Türkiye'ye göç etmekte bulanlar da olmuş, bunların sayısı da 1923-1933 yılları arasında 33.852 kişiyi bulmuştur. Türkiye, hem bu göçü durdurabilmek hem de zaten yoğun olarak Yunan göçmenleriyle uğraştığı için yeni bir göç dalgası istememiş, bu amaçla Romen Hükûmeti ile 1933 yılında "*Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması*" imzalamıştır. Bu antlaşma sonrası Romen göçmenlerin sayısı 1938 yılına kadar 113.720 kişiyi bulmuştur.⁷ Yugoslavya'dan da Türkiye'ye 1923 yılından itibaren göçler başlamıştır. 1923-1933 yılları arasında gelen göçmen sayısı 108.179 kişi olmuş, göçler 1935 yılından sonra azalmıştır. 1934 yılında 3.129 kişi, 1935 yılında 3.489 kişi olan göçmen sayısı 1936 yılında 250, 1937 yılında 65 ve 1938 yılında 71 kişiye kadar düşmüştür.⁸ Balkan göçmenlerinin iskân sürecinde Samsun ve Ankara iskân bölgelerinden birçok mübadil Yozgat ve çevresine iskân edilmiştir.

Balkanlardan gelen bu göç dalgasının yanı sıra Vilayet-i Şarki Mültecisi olarak da isimlendirilen ve özellikle Kafkas cephesinde Rus ordusunun

⁴ İlhami Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945)*, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayını, s.253-254.

⁵ Cevat Geray, *Türkiye'den Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Ankara 1962, Tablo:2.

⁶ Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara 1936, Ulus Matbaası, s.156.

⁷ Erdal, *a.g.e.*, s.26; Geray, *a.g.m.*, Tablo:2.

⁸ Geray, *a.g.m.*, Ek Tablo:2

ilerlemesiyle oluşan önemli bir diğer göç dalgası da Doğu'da yaşanmıştır. Milyonlarca insan, kabileler halinde önce Erzurum ve civarına gelmiş, bölgeden yeni göç kabilelerinin gelmesiyle de Erzurum ve civarındaki göçmenler Vilayât-ı Şarki mültecisi⁹ olarak iskân edilmiştir. İskân sürecinde Erzurum'da oluşan göçmen ve mülteci sorunun karşısında bu insanlara yardım edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla emval-i metrukeden yardım yapıldığı gibi nakillerinde de destek olunmuştur. Erzurum halkının büyük gruplar halinde göç etmeye başlaması üzerine Hükümet, Erzurum'dan batıya doğru ilerlemekte olan Vilayât-ı Şarki mültecilerini Yozgat, Sivas, Tokat, Çorum gibi şehirlere iskânı kararı almıştır. Fakat göç edenlerin sayısının kısa zamanda yüz binleri bulması sonucunda bu şehirlere Kayseri, Konya, Diyarbakır, Urfa, Adana, Maraş, Antep, Samsun, Kırşehir ve Niğde gibi şehirleri de eklenmiştir.¹⁰ Osmanlı devleti döneminde konargöçer Yörüklerin zorunlu sürgün, Kafkas muhacirlerinin de iskân bölgesi olarak değerlendirilen Yozgat ve civarı bölge, Kafkaslardan gelen mülteciler ile Balkanlardan gelen mübadillerin de iskân edildiği yerlerden olmuştur.

Yozgat'ta İskân Öncesi ve İskânın ilk Yıllarında Emvâl-i Metrûke Durumu

Mübadil ve mültecilerin diğer iskân bölgelerindeki uygulamalarda olduğu üzere, Yozgat'ta da geçici iskân sürecinde ilk olarak askeri binalar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra şehirde Rum ve Ermenilerden geriye kalmış olan haneler değerlendirilmeye alınmıştır. Ancak Yozgat'ta mübadele sürecinin başlangıç yıllarında emvâl-i metrûke sınıfında olup iskâna elverişli hanelerin bir kısmının resmi daire olarak kullanıldığı veya resmi görevliler tarafından işgal edildiği görülmüştür. Bunların yanı sıra emvâl-i metrûke hanelerden birkaçının vatandaşlar tarafından kiralanmış olmasına karşın büyük bir çoğunluğunun da boş olarak bulundurulduğu görülmüştür. Mübadele sürecinin başladığı sırada yukarıda belirtilen kullanımlar da dâhil olmak üzere Yozgat'ta Rumlara ait 123, Ermenilere ait ise 40 hane kaydedilmiştir.¹¹ Arşiv belgesine göre bu hanelerden Rumlara ait 7, Ermenilere ait 4 hane resmi daire olarak kullanılmış veya hükümet görevlileri tarafından işgal edilmiştir. Bu uygulamanın yanı sıra konaklama maksadıyla da Rumlardan kalan 1 hane ve Ermenilerden kalan 8 hane ev kiralanmıştır. Bu tür kullanımların yanı sıra mübadil ve mültecilerin iskânına uygun olmak üzere boş durumda bulunan 111 adet Rum ve 24 adet

⁹ Bkz. Tuncay Ögün, *Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (1915-1923)*, Babil Yayınevi, 2004 Ankara.

¹⁰ Mevlüt Yüksel, "I. Dünya Savaşında Erzurum'un İlk İşgal Günleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı:37 Erzurum 2008, s. 266.

¹¹ *BCA*, 272.11/ 22.115.17.

Ermenilerden metruk ev tespit edilmiştir. Hanelerin yanı sıra diğer önemli terk edilmiş haneleri dükkân ve mağazalar oluşturmaktadır. Bu anlamda da Rumlara ait olduğu tespit edilen 6 adet dükkândan sadece 2 adedinin iskân edilenlere verildiği ve diğerlerinin boş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Rumlara ait olan 4 değirmenin de halk tarafından kullanılmakta olduğu, Ermenilere ait olarak da mevcut 5 dükkânın ise boş olarak iskân edilenlere verildiği görülmektedir.

Tarla olarak ise;¹² Rumlardan kalan 2.636 dönüm ve Ermenilerden kalan 695 dönüm kesin iskân edilenlere dağıtılmıştır. Bu dağıtım haricinde sadece ev verilip arazi, bağ veya bahçe verilmeyip misafir olarak bulunan ya da normal olarak iskân hakkından vazgeçip akrabalarının yanına yerleşen ve geçici olarak Müslüman evlerinde yaşayan ve açıkta kalan kişilere dağıtılmış olarak Rumlardan kalma 1.000 dönüm tarla tespit edilmiştir. Tarlanın yanı sıra iskân edilenlere verilmek üzere Rumlardan 354 dönüm, Ermenilerden 44 dönüm bağın bulunduğu görülmektedir.

Yozgat ve çevresinde iskânın geçici değil kesin iskân olacağı için Yozgat İskân Müdürlüğü'nden hâlihazırdaki durumlarını belirten bir yazı talep edilmiştir. Yozgat İskân Müdürlüğü'nden vekâlete gönderilen cevabi yazıya göre; Akdağmadeni kasaba merkezi ile çevresinde bulunan 17 köyde toplam 1.200 hanenin 600 adedinin iskâna uygun halde olduğu, bu hanelerde yaklaşık 3.000 kişinin iskân olunabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Akdağmadeni kasaba ve çevresinde 400'e yakın evin tamir edildiği takdirde yine yaklaşık 2.000 kişinin iskânın sağlanabileceği bildirilmiştir. Bu iskân faaliyeti sırasında sanat ve ticaret erbabı olan mübadillerin ise vilayet merkezinde iskânlarının uygun olacağı vekâlete bildirilmiştir. Akdağmadeni kazasının yanı sıra Yozgat merkeze yakın olan Garipler köyünde tamir edilerek iskâna uygun hale getirilmiş 60 adet hanenin olduğu ancak adı geçen köyün çevresindeki yaklaşık 10 bin dönüm arazide bulunan dört köyün ve çiftlik evlerinin ise iyi korunamadığından iskân olunamaz durumda olduğu belirtilmiştir.¹³

1925 yılı Ağustos ayı itibariyle vekâlete bildirilen belgeye göre ise Yozgat'ta iskân edilen mübadillerin iskân işlemlerinden sonra arta kalan arazinin 42.000 dönümünün ziraata elverişli olduğu, bunun yanı sıra işlenmemiş ama ziraata elverişli 10.000 dönüm boş arazi ile 25.000 dönüm meranın da bulunduğu tespit edilmiştir. İskân müdürlüğünün hazırladığı raporda yaklaşık 50.000 hayvanın barınabileceği yerlerin ve iskândan arta kalan emvalde mübadil ve Şark mültecilerinin iskânından sonra dahi 5.000

¹² BCA, 272.11/19.95.14.

¹³ BCA, 272.11/18.86.3.

nüfusun daha iskân edilebileceği bildirilmiştir.¹⁴ İskân gerekçesiyle yapılan incelemeler sonucunda Rum ve Ermeni emval-ı metrukesinin yanında İslam ahaliden de kalan arazi ve emlak tespit edilmiş sadece Boğazlıyan'da gayrimüslim ve İslam ahaliden emval-ı metruk yaklaşık 2.000 civarında hane ve arazi bulunduğu görülmüştür.¹⁵

Yozgat'ta iskân sürecinde boş arazi ve hanelerin ortaya çıkması üzerine iskân sürecinde yapılan yanlışların tespiti ve iskân durumunun netleştirilmesi için incelemeler yapılmıştır. 27 Şubat 1926 tarihinde İskân Müfettişi Agâh Bey'in bu amaçla hazırladığı rapor Dâhiliye Vekâleti'ne sunulmuştur. Rapora göre¹⁶ bekâr olan mübadillerin iskânının gerçekleştirildiği, ayrıca bunların içerisinde tasarruf senedi ibraz edenlerin emlak alabildiği, bunun dışında iskân edilenlerin de yanlarında beyannamelerinin bulunduğu bildirilmiştir. Ancak Agâh Bey, aynı aileden olmalarına rağmen aile fertlerinin ayrı ayrı beyanname vermelerinden dolayı, bazen karı veya kocasından her birine, bazen de çocuklarına veya tamamıyla bekâr olanlara, farklı evler verilmiş olduğu tespit edilmiştir. İskân uygulamasında bir hane ferdinden olup da kişisel beyanname tanzim edilenlerin ayrı ayrı iskâna tâbi tutulmayarak, hepsinin bir hanede iskânlarının yapılmasına önem verilmiştir. Fakat daha sonra bunlardan gerekli şartları taşımaya başlayanların ayrı ayrı iskânlarına izin verilmesi usulünün uygulanması gerekmesine rağmen bir takım yanlış uygulamalar sonucunda Yozgat'ta iskân sürecinde emval-ı metrukun doğru bir şekilde dağıtılmadığı anlaşılmıştır.

Yozgat Bölgesinde Mübadillerin İskân Süreci

Samsun iskân mıntikasına dâhil olan Yozgat ve çevresinde yoğun olmamakla birlikte mübadil aileler iskân edilmiştir. İskân; merkez kaza, Boğazlıyan, Akdağmadeni ve Sorgun kazalarında uygulanmıştır. İskân müdürlüğüne ait Haziran 1924 tarihli belgeye göre, Yozgat'a gönderilmiş olan 1.019 nüfus mübadil, Akdağmadeni içinde birbirlerine yakın köylerde geçici iskâna tabi tutulmuştur. Geçici iskânlarda yerleştirilen mübadillerin ailelerinin yanlarına gitmek için bölgelerini terk etmeleri üzerine Yozgat ve çevresinde de iskânların kalıcı iskân olarak yapılması vekâlet tarafından belirtilmiş bu sebeple de, her ailenin nüfusuyla uygun evlere yerleştirilmesi ve bundan sonra da muhacirlerin üretici faaliyete geçebilmeleri imkânı düşünülmüştür¹⁷. Çapa ise kızılây arşivinden edindiği verilerine göre, 1924

¹⁴ BCA, 272.12/45.77.8.

¹⁵ BCA, 272.12/45.77.21.

¹⁶ BCA, 272.12/ 47.90.1.

¹⁷ BCA, 272.11/18.86.3.

yılında Yozgat'a iskân edilen mübadil sayının yılsonu itibariyle 5.277 kişi olduğunu belirtmiştir.¹⁸

İskân bölgelerini terk etme sebeplerinin başında verilen arazilerin tarım yapmaya yeterince uygun olmaması veya hane nüfusuna göre az olması, ailelerin mesleki gereksinimlerden dolayı parçalandığından bu ailelerin bir araya gelmek istemesi ve nadir olarak da inanç anlamındaki farklı yorumlardan kaynaklanmıştır. Mübadele sürecinde diğer vilayetlerde olduğu gibi Yozgat'ta da arazileri yetersiz ve küçük olan mübadiller geçimlerini sağlayamadıkları gerekçesiyle Eylül 1924'te boş olan diğer Ermeni köylerine gönderilmelerini istemiştir.¹⁹ Kasım 1924 tarihinde Akdağ ve Boğazlıyan'dan iskân yerlerini terk ederek Amasya'ya gelen Kayalara bağlı Kerimşah mübadillerinden bir kısmı Bektaşî olduklarından sünnilerle namaza gitmek istememiş ve çocuklarını okullara göndermemiştir. Huzursuzluğun büyümesi üzerine bu mübadillerin eski iskân yerleri olan Yozgat'a nakillerine vekâlet tarafından karar verilmiştir.²⁰ Mübadillerin iskân yerlerinin değiştirilmesi sorunu yukarıda görüldüğü gibi hem vilayet içinde hem de başka vilayetlere olmak üzere uygulanmıştır.

Yozgat ve civarındaki ilçelere yoğunlukla Selanik'e bağlı Kayalar kazası ve ilçelerinden mübadiller iskân olunmuştur.²¹ Yozgat'a Nisan- Mayıs 1924 tarihleri arasında Derbent'ten 57 hanede 304 nüfus, ev ve arazi verilmek suretiyle 86 hanede 330 nüfus iskân edilmiştir. Aynı yıl içinde 22 hanede 88 nüfus Müslümanlardan kalan evlere iskân edilmiştir. İskân müdürlüğü 22 hanede 88 nüfusun da vekâlet tarafından inşa edilecek olan iskân evlerine yerleştirilmesine karar vermiş, ayrıca Bigadiç'ten 127 hanede 442 nüfus ile birlikte diğer yerlerden parça parça gelen 300 haneden 1.315 kişi Yozgat ve kazalarına iskân edilmiştir.²² Ayrıca Nevşehir'den ulaşım vasıtalarını kendilerinin karşılaması karşılığında Revan(!?) mübadillerinden 42 hanede 192 nüfus ile 185 hanede 605 nüfus Goruncu(!?) ve Komanice mübadilleri de vekalet tarafından Boğazlıyan kazasına iskan için gönderilmiştir.²³ Yozgat'ın Boğazlıyan kazasına tabi iken daha sonra Kayseri'ye bağlanan Rum Kavak köyüne de Kozana muhacirleri 1924-1927 yılları arasından parça parça iskân edilmiştir.²⁴ 1927 yılı itibariyle ise

¹⁸ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:5, Ankara, 1990, s. 66.

¹⁹ **BCA**, 272.11/ 19.95.2.

²⁰ **BCA**, 272.11/ 20.99.38.

²¹ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 82.

²² **BCA**, 272.11/19.95.14.

²³ **BCA**, 272.12/ 46.82.19.

²⁴ **BCA**, 130.16.13.2/672.2061.13; **BCA**, 130.16.13.2/656.1970.29; **BCA**, 272.0.0.13/84,30.15; **BCA**, 272.0.0.12/54.133.25.

mübadillerle birlikte mülteciler ve harikzedeler de iskân edilmiş ve emval dağıtımı yapılmıştır. Arşiv belgelerine 1927 yılında Yozgat merkez kazada 312 hane harikzede yerleştirilmiş ve bunlara 37 dükkân, 15.608 dönüm tarla, 53 dönüm de bahçe dağıtılmıştır. Boğazlıyan kazasında ise, 409 mübadil, 200 hane de Şark mültecisi ve Sorgun kazasında 32 Şark mültecisi iskân edilmiştir. Maden kazasında ise 716 mübadil, 129 hane de Şark mültecisi yerleştirilmiş ve bunlara da 825 ev, 30 dükkân, 5 değirmen, 3 fırın ve 38.640 dönüm de tarla verilmiştir²⁵. 1923-1933 yılları arasında ise bu vilâyette 1.113 hanede 3.911 mübadil iskân muamelesi görmüştür²⁶.

İskân muamelesi gören mübadillerin hemen üretici duruma geçebilmeleri için sanatkâr olanlara ev ve dükkân, çiftçiler için de ev ve ziraat yapabilecekleri arazi verilmiştir. Ancak dağıtım esnasında çeşitli sıkıntılar ve düzensizlikler pek çok kişinin mağdur duruma düşmesine sebep olmuştur. Bunlardan en önemlisi mübadillerin Yunanistan'da bırakmış oldukları mallara karşılık yeterli miktarda malın kendilerine verilmemesi olmuştur. Konuyla ilgili olarak Yozgat Valiliği'nin Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu yazıda; vilâyet dâhilinde oturan mübadillerden birçoğunun memleketlerinde terk ettikleri mallara karşılık, tasarruf senedi olmayıp, yalnız usulen tanzim edilmiş birer kıta talepnamelerinin olduğu, geneli itibariyle tasfiye talepnamesi ibraz edenlere tasfiye talepnamelerinin ihtiva ettiği kıymetler toplamının yüzde yirmisinin şimdiye kadar dağıtıldığı bildirilmiştir.

Yunanistan'dan ayrılırken mübadillerin ellerindeki mallarını bir an önce elden çıkarmak istemeleri, bu sebeple tasfiye talepnamelerini eksik almaları ya da hiç alamamalarından dolayı Türkiye'de emval-ı metrukun dağıtımında sorun yaşanmıştır. Sorunu çözmek ve dağıtım işleminin tamamlanması için emvâl-ı metruktan hakkını almak isteyenlere aynı köy halkından kişilerin kefillik yapması şart konmuştur. Bir kısım mübadilin bu kefaletnameyi yapamaması üzerine verilen malın kıymeti tespit edilip, kendilerinden senet alınarak, mallarının ipotek edilmesiyle iskân hakkından faydalanmalarının sağlandığı görülmüştür²⁷.

Yozgat'a İskân Edilenler Vilayet-i Şarki Mültecileri ve Diğer İskân Uygulamaları

Mübadillerin iskân sürecinde Yozgat vilayetinde, daha önce savaş sebebiyle yurtlarını terk ederek buraya yerleşmiş olan mülteciler sorunu

²⁵ BCA, 272.12/ 51.114.8.

²⁶ İpek, a.g.e., s. 82.

²⁷ BCA, 272.12/ 62.183.1.

doğmuştur. Birinci Dünya Savaşında Rus istilâsı sebebiyle Erzurum ve Kars gibi sınırdaki memleketlerini terk eden mülteciler Yozgat'a yerleşmiş, burada ticaret ve çiftçilik ile uğraşarak kendi yaşam alanlarını kurmuşlardır. Mesela Erzurum ve Kars haricinde Rus işgalinden kaçan Kelkit kazasından 20 hane nüfus buradaki bir çiftlikte evlerini inşa ederek Yozgat'ı yurt edinmişlerdir. Mübadillerin Yozgat'a yerleştirilmeye başlanmasıyla Vilayet-i Şarki mültecilerinin durumu özellikle işgal ettikleri hane ve topraklardan dolayı sorun olmuştur. Ekim 1925 tarihinde Yozgat İskân Müdürlüğü'ne konuyla ilgili verilen cevapta; sekiz seneden beri burada oturan ve üretici duruma geçmiş olan mültecilerin, yerlerinden kaldırılmalarının onların perişan duruma düşmelerine sebebiyet verebileceği gerekçesiyle mültecilerin buldukları yerlerde normal olarak iskân edilmelerinin uygun olacağı bildirilmiştir. Ancak savaşın bitmesi gerekçesiyle memleketlerine dönmek isteyen mültecilere de izin verilmesi kabul edilmiştir²⁸.

Şark vilayetlerinden gelen mülteciler yerlerinde tutulmakla birlikte gelen mübadillere iskân yeri yaratmak amacıyla nadir de olsa yerlerinden çıkarılan mülteciler de olmuştur. Rus işgalinden dolayı Yozgat'a gelen Müslüman mültecilerin yanı sıra Gürcistan gibi bölgelerden de gayrimüslim mülteciler Yozgat'a gelerek iskân olmak istemişler ancak zaten yoğun bir göç dalgasıyla uğraşan vekâlet yeterli arazi ve hane olmaması sebebiyle buna sıcak bakmamıştır. Ayrıca Hristiyan Ortodoks Türklerin mübadeleye tabi tutulduğu bir zamanda ve homojen bir ulus devlet kurma sürecinde gayrimüslim mültecilerin iskânlarını kabul etmemiştir. Müslüman olan 15 hanede 85 nüfus mülteci ise 25 Ekim 1926 tarihinde Kars'tan Yozgat'a yerleştirilmek üzere yola çıkarılmış bunların yiyecek ve içeceklerini karşılayacak miktarda para olmadığı için Valilik, Dâhiliye Vekâleti'nden bir miktar ödenek talebinde bulunmuştur²⁹.

1930'lu yıllarda göç uygulamalarında yeni bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu kapsamda Mülteci veya mübadillerin Türk kökenli olması, Türk kültür dairesinde bulunması ve herhangi bir siyasi ve istihbari faaliyetlere karışmaması şartıyla iskân faaliyeti yürütülmüştür.³⁰ Özellikle Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerin iskânı sürecinde, tarımın geliştirilmesi geren veya topraklarının şenlendirilmesi düşünülen Yozgat gibi iller ağırlıklı olarak seçilmiştir.³¹ 1933 yılında Balkan ülkelerinden göçlerin

²⁸ BCA, 272.12/ 46.79.16.

²⁹ BCA, 272.12/ 50.105.32.

³⁰ "İskân Kanunu", **Resmî Gazete** 21 Haziran 1934, İstanbul 1934, s.4-5.

³¹ İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi İskân Politikaları ve Göçmenlerin İskânı Uygulamaları (1920-1938)", **Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu**, 4-8 Kasım 2013, Eskişehir, s.515.

başlaması üzerine 1936 yılında iskân bölgelerinin tespiti zorunluluğu doğmuş, 27 bin göçmenin iskânı için belirlenen iller arasında Yozgat da yer almıştır.³² 1937-38 yıllarında göçmen sayısı 46 bini bulmuş bu göçmenlerin iskânı için seçilen uygun iller arasında Yozgat, ziraata uygun toprak ve iskâna elverişli haneye sahip olduğu için, iskân uygulamasına alınmıştır.³³ Cumhuriyetin 15. yılında hazırlanan verilere göre Yozgat ve kazalarına iskân edilen göçmenler, Yozgat merkezinin yanı sıra merkeze bağlı Saray, İncirli, Karabıyık ve Saçlı köylerine yerleştirilmiştir. Boğazlıyan kazasında ise merkez başta olmak üzere Hamam köyü ve Kadılı köyüne, Akdağ kazasında Kara Yakup, Terzili ve Bebek köylerine ve Sorgun kazasında ise, merkez başta olmak üzere, İki kara ve Sarı Hamzalı köylerine iskân edilmişlerdir.³⁴

1933 yılı içerisinde Türkiye'ye gelen muhacirlerden Yozgat vilâyeti'ne Bulgaristan'dan 3 hanede 13 nüfus, Yugoslavya'dan 46 hanede 199 nüfus, Rusya'dan 7 hanede 38 nüfus olmak üzere toplamda 56 hanede 250 nüfus iskân edilmiştir³⁵. 1934 senesinde ise 322 hanede 1.328 nüfus muhacir gelmiştir. Bunlardan bir kısmı yerleştirilmiş, evleri yapılmış ve toprakları tamamen dağıtılmıştır. Yalnız Boğazlıyan kazasında 49, Maden kazasında 5, Sorgun kazasında da 18 aileye tahsisattan toplam 7.200 liralık ev yapma parası verilmiştir. Ayrıca bu ailelere 2,700 lira çift hayvanı alınmak üzere tahsisat ve ayrıca 108 pulluk alınmak üzere 1.620 liralık ki toplam 11.520 liralık tahsisat gönderilmiştir³⁶.

1936 yılına gelindiğinde ise yeni politika ile Yozgat merkez kazasına 200 hanede 777 Romanya, 48 hanede 226 Bulgaristanlı olmak üzere 248 hanede 1.003 nüfus iskân edilmiştir. Diğer kazalardan Boğazlıyan kazasına; 151 hanede 611 Romanya'dan göçmen iskân edilmiş, Sorgun kazasına da 70 hanede 263 Romanyalı göçmen ile 18 hanede 56 Bulgaristan göçmeni olmak üzere 88 hanede 319 nüfus iskân edilmiştir. Akdağmadeni kazasına ise 80 hanede 295 Romanya göçmeni iskân edilmiştir. Yozgat vilayeti genelinde 501 hanede 1.946'sı Romanyalı ve 66 hanede 282'si Bulgaristanlı olmak üzere toplam 567 hanede 2.228 göçmenin iskânları yapılmıştır³⁷. Yozgat'a gelen bu muhacirlerden merkeze iskân edilenlere 45 araba, 187 pulluk ve 226 çift hayvanı dağıtımı yapılmıştır. Boğazlıyan'a iskân edilenlere de 35

³² BCA, 30.18.1.2/65.50.14.

³³ BCA, 030.10/81.531.16.

³⁴ Cumhuriyetin 15. Yılında Yozgat, Yayınevi Yok, 1938, s. 51.

³⁵ BCA, 30.10/ 81.531.8.

³⁶ Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Dahiliye Vekaleti Yayını, 1935. s. 59-60.

³⁷ Muhammed Sarı, Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesinde İmar ve İskân Faaliyetleri (1923-1938), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011, s.263-264

araba, 154 pulluk ve 254 öküz, Sorgundakilere de 99 pulluk ve 113 çift hayvanı ve Akdağmadeni kazasına iskân edilenlere 11 pulluk ve 60 çift hayvanı dağıtılmıştır³⁸. Bunun yanında muhacirlere yeterli miktarda arazi verilmesi onların kısa sürede yerleştirilmiş oldukları bu yerleri benimsemeleri ve daha üretken bir toplum haline gelmeleri aşamasında çok önemli bir yere sahip olmuştur

Sonuç

Sonuç olarak cumhuriyet döneminde iskân faaliyetlerinde Yozgat topraklarının şenlendirilmesi ve hızlı bir şekilde üretici tarıma geçilmesi anlamında öncelik verilen illerden olmuştur. Yozgat bölgesine iskân sürecinde diğer bölgelerde de olduğu üzere aksaklıklar yaşanmış ancak elde edilen arşiv belgelerinden Yozgat ve çevresinde mübadil, mülteci veya harikzede sıfatında birçok göçmenin iskânına uygun yeterince arazi bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak bölgenin iklim şartlarının sert olması ve parçalanmış ailelerin bir araya gelmek için başka vilayetleri tercih etmiş olmaları iskân sırasında ve sonrasında yaşanan en önemli sorun olmuş, bölgede mübadele sonrasında dahi birçok boş halde emval-i metruk ve tarlanın varlığı görülmüştür.

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde uygulanan nüfusu artırma ve toprakları şenlendirme uygulamaları kapsamında iç ve dış göçlerde Yozgat iskân bölgesi olarak kabul edilen yerlerden olmuştur. Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin burada iskân edildiği gibi 1930'lu yıllarda Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin de bölgede iskân edildiği görülmüştür. Türk-Yunan mübadele anlaşması sonucunda 1924 yılından itibaren Yozgat'a dönem dönem olmak üzere yaklaşık 4.000 mübadil iskân edilmiştir. Bu rakam arşiv belgelerinden elde edilen iskân edilmiş nüfusa ait rakamlar olup daha sonra toprağını terk ederek ailesinin yanında giden ya da ailesinin yanında olmak için Yozgat'a gelen nüfus eklenmemiştir.

Yozgat'ta bir diğer iskân ise 1930'lu yıllarda hükümetin yeni nüfus politikası sonucu ortaya çıkan özellikle Romanya ve Bulgaristan merkezli Türklerin iskânı olmuştur. 1933-1938 yılları arasında aralıklarla yaşanan göç ve yerleştirme politikası sonucunda Yozgat merkez kaza ile Boğazlıyan, Sorgun ve Akdağ madeni kazalarında 73 bin civarında göçmen iskân edilmiştir. Bu göçmenlerin yerleşeceği köyler genelde kazaların civarında ve tarım yapmaya müsait köyler olarak seçilmiştir.

³⁸ 15. Yılında....., s. 52.

Yozgat ve kazalarına iskân edilen göçmenler, Yozgat merkezde ve merkeze bağlı ziraat yapmaya müsait olan Saray, İncirli, Karabıyık ve Saçlı köylerine yerleştirilmiştir. Boğazlıyan kazasında ise merkez başta olmak üzere Hamam ve Kadılı köylerine, Akdağ kazasında Karayakup, Terzili ve Bebek köylerine ve Sorgun kazasında ise, merkez başta olmak üzere, İki kara ve Sarı Hamzalı köylerine iskân edilmişlerdir.

Vilayet-i Şarki mültecileri ise Yozgat ve çevresindeki iskân sorununda önemli bir unsur olmuştur. 93 harbinden itibaren gelmeye başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgaliyle artarak gelmeye başlayan göçmenler bölgede kendiliklerinden yerleşmiş, ticaret ve çiftçilikle hayatlarını idame ettirmiş olduklarından cumhuriyetin ilk yıllarında bunlara normal olarak iskân hakkı verilmiş, buldukları yerlerde yaşamlarını sürdürmeleri kabul edilmiştir. Bunların sayısı ve kullandıkları arazi ve hane tespit dışında tutulmuştur. Bugün Yozgat ve kazalarında Karşlıoğulları, Erzurumluoğulları namıyla ailelerin varlığı bu sürecin bir sonucu olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 030.10/81.531.16
- BCA, 30.18.1.2/65.50.14
- BCA, 272.11/ 19.95.2.
- BCA, 272.11/ 20.99.38.
- BCA, 272.11/ 22.115.17.
- BCA, 272.11/18.86.3.
- BCA, 272.11/18.86.3.
- BCA, 272.11/19.95.14.
- BCA, 272.12/ 46.79.16.
- BCA, 272.12/ 46.82.19.
- BCA, 272.12/ 47.90.1.
- BCA, 272.12/ 50.105.32.
- BCA, 272.12/ 51.114.8.
- BCA, 272.12/ 62.183.1.
- BCA, 272.12/45.77.21.
- BCA, 272.12/45.77.8.
- BCA, 30.10/ 81.531.8.
- BCA, 130.16.13.2/672.2061.13

BCA, 130.16.13.2/656.1970.29

BCA, 272.0.0.13/84,30.15

BCA, 272.0.0.12/54.133.25

Resmi Yayınlar

“İskân Kanunu”, **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1934, İstanbul 1934, s.4-5.

Kitaplar

Ağanoğlu, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç**, İstanbul, 2001, Kum Saati Yayını.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'de Zorunlu Göç, 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

_____, **Suyun İki Yanı: Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Cumhuriyetin 15. Yılında Yozgat, Yayınevi Yok, 1938.

Erdal, İbrahim, **Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ile Yunanistan, (1923-1925)**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası, Dahiliye Vekaleti Yayını, 1935.

Geray, Cevat, **Türkiye'den Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı**, Ankara, 1962.

İpek, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Nabi, Yaşar, **Balkanlar ve Türklük**, Ankara, 1936, Ulus Matbaası.

Öğün, Tuncay, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)**, Ankara, 2004.

Pentzopoulos, Dimitri, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece**, Paris 1919, Publications of the Social Sciences Center Athens.

Soysal, İlhami, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945)**, Ankara, 1989, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1987, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Makaleler

Akgün, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri (Türk-Yunan İlişkileri)**, Ankara, 1986, s. 241.

Arı, Kemal, “Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye)**, I, Ankara, 1995, 496-504.

Çapa, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 5, Ankara, 1990, s. 66.

Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi İskân Politikaları ve Göçmenlerin İskânı Uygulamaları (1920-1938)”, **Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu**, 4-8 Kasım 2013, Eskişehir, s. 515.

Yüksel, Mevlüt, “I. Dünya Savaşında Erzurum’un ilk işgal günleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** Sayı: 37, Erzurum, 2008, s. 266.

Tezler

Sarı, Muhammed, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesinde İmar ve İskân Faaliyetleri (1923-1938)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011.